

FILOZOFIA DEJÍN BEZ HISTORICKEJ NEVYHNUTNOSTI (?)

LADISLAV HOHOŠ, Katedra filozofie a dejín filozofie FiF UK, Bratislava, SR

HOHOŠ, L.: The Philosophy of History without Historical Necessity (?)
FILOZOFIA 71, 2016, No. 3, pp. 186-196

In his article the author justifies a critical attitude towards both the Enlightenment concept of progress and the European philosophy of history based on teleology. Adorno's negative dialectics provides an inspiration in getting rid of the monster of historical necessity in philosophy of history. Adorno's attitude is overtime due to his using the concept of dominance to anticipate the need to rethink the relation between civilization (culture) and nature. Instead of growth fetishism a new economic paradigm of degrowth is postulated, performed by N. Georgescu-Roegen. The vision of a new civilization is embodied in the vision of a society of sustainable degrowth. This new civilization is able to sustain homeostasis-like negentropy in the form of a feedback through culture.

Keywords: Progress – Historical necessity – The cunning of reason – Aufheben – Super-Civilization – Negative dialectics – Silent transformation – Degrowth

Množia sa znamenia éry svedčiace o tom, že nastáva „osová doba“ novej civilizačnej paradigmy, ktorá si vyžaduje zmenu myslenia na holistické. Jaspersova filozofia dejín založená na *Axenzzeit* nebola teleologická, vyhla sa jednotnému základu dejín v podobe pokroku. Eisenstadt na príklade modernej transformácie odhalil závislosť revolučných ideológií od axiálnych tradícií, pričom do centra daných historických tradícií sú situované predstavy o sociálnom poriadku (Arnason 2010a, 168-169). Nemôžeme sa spoľahnúť na *télos* dejín ani na osvieteniskú predstavu pokroku v zmysle nejakej vzostupnej trajektórie, pretože táto schéma sa dá odôvodniť iba teleologicky. Takže nám nepomôžu ani Hegel a Marx, ktorí kauzálny nexus teleológie nahradili dialektickou schémou. Téza, podľa ktorej formovanie ľudského údela korešponduje s disponibilnými prostriedkami,¹ takže dialektika to zariadi, noeticky limituje schopnosť vytyčovania cieľov, ale nezaručuje úspech v konaní. Adorno zotrúva na pozícii „určitej negácie“ a odmieta „*Aufheben*“ (negáciu negácie), lebo tá znamená afirmáciu daného stavu sveta v dobe, keď okamih revolúcie bol premeškaný a nová príležitosť ešte nebola na obzore. Klasická dialektická logika uprednostňuje negatívnu stránku negácie čiže deštrukciu. Badiou namieta, že vznik nového predstavuje afirmatívnu stránku negácie, pričom afirmácia ako pozitívna téza predchádza negáciu namiesto toho, aby nasledovala po nej. Leo Strauss na základe šokového priebehu dejín minulého storočia odmieta, že by hegelovská syntéza bola nadradená protikla-

¹ „Preto si ľudstvo kladie vždy len také úlohy, ktoré môže vyriešiť, lebo pri presnejšom pozorení sa vždy ukáže, že sama úloha sa vynorí len tam, kde už jestvujú materiálne podmienky jej riešenia alebo sú aspoň v procese svojho vzniku“ (Marx, 1977b, 437).

dom, ktoré ju vytvárajú, tým, že vynucuje totalitnú jednotu. Syntéza, resp. dvojité negácia vyúsťuje do deštrukcie a obnovy; Strauss preto požaduje zachovať odlišnosti, resp. zabrániť ich neutralizovaniu.

Filozofia dejín, pokiaľ je teleologická, sa v intelektuálnych kruhoch stala buď predmetom nezájmu, až dešpektu, alebo istý rešpekt požíva, ale za cenu, že sa stala otázkou viery. To, samozrejme, platí aj o ortodoxnej, resp. evolučnej verzii marxizmu, kodifikovanej Stalinom. Lenže od filozofie dejín by sme potrebovali čosi ako tematizáciu „ducha doby“. Odpoveď Augustína Aurelia na zánik Rímskeho impéria je všeobecne známa. Svätý Pavol podal svojho času adekvátnu definíciu univerzalizmu a založil cirkev. Inšpirovaný príkladom „geniálneho antifilozofa Pavla“ Badiou rozlišuje medzi partikularitou a univerzalitou. Každá partikularita je určitou konformitou, myslenie prechádza skúškou konformity a jedine univerzálne ho z tejto skúšky vyslobodzuje. Neznamená to útek pred týmto svetom, ale život s ním bez toho, aby sa človek nechal (kon)formovať: „Je to subjekt, ktorý – poslušen príkazu své víry – musí byť premenený skôr než epocha. A kľúčom k této přeměně, k této «obnově», je mysl“ (Badiou 2010, 96). Tento „nový univerzalizmus“ však nikdy nebol a ani nebude môcť byť totálne univerzálny; postaví Babylonskú vežu sa nepodarí: „Pravý pojem universálních dějin je pojem mesiánský. Univerzální dějiny v dnešním smyslu jsou věci zpátečnických tmářů. Nynějšek poznatelnosti je okamžikem probuzení“ (Benjamin 2011, 158). Transkultúralny univerzalizmus vedie k úvahám o kozmopolitizme a následne o svetovej vláde. To však presahuje rámec tejto štúdie.

Pokus o formulovanie filozofie dejín, ktorá si nenárokuje lesť rozumu ani neobsahuje transcendentný *télos*, podľa môjho názoru nachádza oporu v dvoch tematizáciách: v mesianizme W. Benjamina a v „otevřené tápající solidaritě otřesených“² J. Patočku. Minulé generácie naliehavo volajú po vykúpení, ako to vo svojej filozofii dejín dramaticky vyjadril W. Benjamin. Do kritickkej teórie zakomponoval mesianizmus: každé pokolenie v dejinách totiž dostalo do vienka slabú mesiánsku silu, prostredníctvom ktorej vznáša nárok minulosť. Poslaním súčasnej generácie je odčiniť potlačenú minulosť a pokračovať v minulých revolúciách, prepojenie medzi generáciami revolucionárov netvorí lineárny čas, ale vytrháva epochu z tohto času. Mesianistický čas je očakávaním vykúpenia – spásy, preto je kvalitatívny, diskontinuitný, okamžitý ako revolučná prítomnosť (*Jetztzeit, Jetztseins*) (Benjamin 2011, 315, 307-308). Výmenná hodnota na základe ekvivalentu pracovného času (Marxov tovarový fetišizmus) vyžaduje identické časové jednotky. Čas kapitalizmu je homogénny, lineárny, a teda prázdny, v *Pasážach* ho Benjamin opísal ako nudu, lebo prebieha ako večná, v podstate rovnaká prítomnosť. Prebudenie znamená revolučnú aktivitu.³ Kapitalizmus teda zahľucuje prezentáciou nového v podobe návratu toho

---

² Po dvoch svetových vojnách nás Boh opustil a nie je možné udržiavať vieru v nesmrteľnosť duše, človek sa zo svojich činov musí zodpovedať nie pred transcendentným Bohom, ale pred sebou samým a pred druhými: „Umí se s jistotou zatratit sama. Naučila se však činit za své hříchy pokání, a umí tedy myslet na to, jak se pokoušet své nepovedené činy v opakování napravit“ (Chvatík 2010, 169, 171).

³ „Práca vo fabrike je ekonomickou infraštruktúrou ideologickej nudy vládnuccich tried“ (Benjamin 2002, 106). Nuda stroja produkujúceho výmenné hodnoty mechanickým opakovaním a nuda buržoázie sú navzájom späté prostredníctvom temporality (kapitalizmu). Avšak temporalita zážitku (*Erlebnis*) spočíva

istého, a tým eliminuje alternatívy (Benjamin 1988, 102).

Patočka zdôvodnil vo svojej slávnej eseji myšlienku, že dvadsiate storočie sa odohráva prostredníctvom vojny, čím sa umožňuje rýchle uvoľnenie akumulovaných síl. Energetická premena sveta totiž začala v 17. storočí nástupom sily vedy a techniky. Navrhuje prechod k tretej konverzii – *metanoi*, spochybňujúcej Herakleitovu víziu bytia západného ľudstva v podobe *polémos*. Ide o solidaritu tých, ktorí pochopili význam sily a v otrase zo straty Boha si osvojili postmetafyzickú slobodu: udržiavajú život nad úrovňou jednoduchého prežitia, a tak nachádzajú jeho zmysel. Táto solidarita je v stave povedať „nie“ mobilizačným opatreniam, ktoré zvečňujú vojnový stav. Nebude vytyčovať pozitívne programy, bude vystupovať vo varovaniach a zákazoch, musí a môže sa stať duchovnou mocou, ktorá by nútila svet k určitým obmedzeniam, a tak znemožňovala určité skutky (Patočka 2002, 121, 129-130).

1. Kritika a normativita. Podľa Patočku potrebujeme novú kritickú filozofiu dejín, ktorá sa obmedzenosti a partikularizmu európskej filozofie dejín vyhne. V tom, že európska filozofia dejín definuje *télos* ako cieľ, ktorému je všetko podriadené, sa skrýva európsky pocit a myšlienka nadradenosti. Neexistujú žiadne jednotné svetové dejiny ľudstva a neexistuje ani žiadny jednotný zmysel dejín (Patočka 2002, 777-778). Prítom, zrejme ovplyvnený Spenglerom, dospel k záveru, že pokračovanie v štýle starej Európy je odsúdené na zánik. Patočka anticipoval novú sociologickú disciplínu – civilizačnú analýzu. V rukopise z päťdesiatych rokov sa kriticky zaoberal fenoménmi liberalizmu a komunizmu. Liberalizmus sa pokúša metodicky pokračovať v starej stratégii z doby imperiálnej Európy v zmysle tendencie brániť prevahu prvej priemyselnej mocnosti sveta silou. Komunizmus interpretoval ako jeden z variantov nadcivilizačného radikalizmu, v súčasnosti by za ďalší nový variant kýženého považoval súčasný neoliberalný projekt trhového fundamentalizmu (Arnason 2010b, 43-44).

Pokiaľ filozofia dejín nebude teleologická v metafyzickom háve, môže sa stať víziou, alebo dokonca normatívnou prognózou. To, čo nazývame a velebíme v danej dobe ako pokrok, je vlastne nastupujúci úspešný trend, ktorý sa dočasne javí ako taký jedinečný a veľkolepý, že prehliadame negatívne externality a v konečnom dôsledku ignorujeme spätnú väzbu spoločnosti na prostredie. O regulácii prostredníctvom spätných väzieb, t. j. homeostáz, písal už K. Lorenz. V živej prírode rozlišoval okruhy s negatívnou, resp. *pozitívnou* spätnou väzbou (lavína, stepný požiar, patológia ľudskej spoločnosti) (Lorenz 1990, 12-13). Kto si už všimol devastáciu biosféry, keď éra dymiacich komínov bola na vzostupe? Čiže to, čo je vlastne „pokrok“, sme si v danej dobe vymysleli na zdôvodnenie nášho počínania. Toto zdôvodnenie je vždy v mannheimovskom zmysle ideologické.

V tejto súvislosti ma zaujala teoréma historika a archeológa Iana Morrisa, inšpirova-

---

v sne, prejavuje sa ako povaľáčstvo (*flânerie*). Tok života v pasážach prebieha ako obrazy v sne. „Nudíme sa, lebo nevieme, na čo čakáme“ (Benjamin 2002, 105). Benjamin vníma kapitalizmus ako príchod nového, snami naplneného spánku, nudu v hmle (metafora básnika Baudelaira). „Prvé záchvevy prebúdzania pôsobia ako prehlbovanie spánku“ (Benjamin 2002, 391).

ná známym autorom sci-fi Robertom Heinleinom: Podľa Lazarusa Longa „pokrok nepri- nášejí ranní ptáčata; pokrok existuje díky těm, kteří jsou líní a hledají způsoby, jak si věci zjednodušit“ (Heinlein 1995, 60-61). Morris to naformuloval nasledovne: „Zmenu vyvo- lávajú leniví, chamtiví, vystrašení ľudia, ktorí usilujú o ľahšie, výnosnejšie a bezpečnejšie spôsoby, ako robiť veci, lenže zriedkakedy vedia, čo vlastne činia“ (Morris 2011, 28). Zmena sa uskutočňuje pod tlakom, je svojím spôsobom vynútená, musí narážať na odpor, revolúcia sa vyčerpá potláčaním odporu a spravidla nedosiahne vytýčené ciele. Transformácia musí korigovať seba samu, neprebíha podľa vopred vytýčeného plánu; v tom mal Pop- per pravdu. Takže potrebujeme vízie a normatívne prognózy.

Na počiatku priemyselnej éry luddisti nevedeli, čo činia, v podstate sa bránili zmene spôsobom, ktorý nemohol mať úspech. Analogicky v súčasnosti nefungujú ani keynesián- ske, ani monetaristické recepty, nedarí a ani sa nebude dariť udržiavať lineárny rast ani plnú zamestnanosť. Svet je v mnohom podobný tomu, ktorý opísal Lenin v roku 1916, čerpajúc z Hobsona a Hilferdinga. Dobývanie renty a ako dôsledok extrémna nerovnosť je typickým znakom súčasnej fázy kapitalizmu, ktorú Lenin svojho času označil za *impe- rializmus*: na základe rozsiahleho štúdia spochybnil svetový poriadok nastolený Západom navzdory tomu, že ešte za viktoriánskej éry sa obecné uznávalo civilizačné poslanie kolo- nializmu. Aktuálna modifikácia leninskej tézy vyzerá asi takto: globálna plutokratická oligarchia ako posledné štádium imperializmu.

Slávna Adornova téza v úvode *Negatívnej dialektiky* hovorí, že filozofia, ktorá sa už stala zastaranou, žije práve preto, že prepásla okamih realizácie; pokus o zmenu sveta teda zlyhal. Ako je známe, podľa Marxa filozofia sa zruší tým, že sa uskutoční, lenže filozofia nemá moc zrušiť dejiny. Teória Frankfurtskej školy je tak či onak poznamenaná dvojakým zlyhaním „historického poslania proletariátu“ v tridsiatych rokoch minulého storočia, a to v podobe stalinizmu a nacizmu – namiesto emancipačnej revolúcie.⁴ Ador- nova negatívna dialektika je „konzekventným vedomím neidentity“ (Adorno 1970, 17). „Len ak veci môžu prebiehať rozmanito, ak totalitu uznávame ako sociálne nevyhnutné zdanie, ako hypostázu všeobecna extrahovaného z jednotlivcov, ak je zlomený jej nárok na absolútne, až vtedy kritické sociálne vedomie znovu získava slobodu myslieť si, že veci sa niekedy môžu mať inak. Teória nedokáže pohnúť s neprimeranou záťažou histo- rickej nevyhnutnosti, pokým táto nevyhnutnosť nebola uznaná ako zdanie a historický determinizmus nebol uznaný ako metafyzická náhoda“ (Adorno 1970, 317). Adorno pochopil, že „objektívna realita“ je neidentická, a preto ona bude mať konečné slovo. Otázka znie: Ako dokážeme žiť vo svete neistoty, bez záruky že práve my určujeme údel (hoci v rámci našich obmedzených možností my reformulujeme zadanie)? Dialektické

---

⁴ Experiment, ktorý nastolili bolševici a ktorý pokračoval po skončení občianskej vojny od roku 1922, pričom niektoré črty sa reprodukovali až do konca sovietskeho systému, bol **vojnovým komuniz- mom**. Ruská revolúcia zlyhala v tom, že zlikvidovala orgány samosprávy (soviety), ktoré spontánne vznikali už počas prvého pokusu o revolúciu v roku 1905. Lenin obetoval soviety strane, ktorá mala oslobodiť pauperizovaných; svedčí o tom Kronštadská vzbura (Arendtová 2011, 254-255). O samosprá- vu usilovali jednotky anarchistov počas občianskej vojny v Španielsku (1936 – 1937); v Katalánsku boli brutálne vojensky potlačené jednotkami vernými Kominterne (Orwell 1991, 95-152).

myslenie vníma ako pokus zlomiť donucujúci charakter logiky jej vlastnými prostriedkami. „Absolutní vláda negace postavená na schématu imanentního protikladu dodává pohybu myšlenky i dějin jednoznačný, výlučný a neúprosně pozitivní charakter. Vše je **podřizováno hlavním hospodářským fázím**, které byly ve společenském celku historicky určující, a také jejich vývoji... Přísnost a totalita, měšťácké myšlenkové ideály nutnosti a všeobecnosti, vlastně opisují vzorec dějin, ale právě proto se v přijatých velkých pojmech ztělesňujících panství, odráží společenské zřízení, proti kterému se dialektická kritika a praxe obrací“ (Adorno 2009, 150; zvýraznil L. H.).

Mimetický vzťah k prírode (veci sa nehodnotia ako objekt manipulácie, ale ako náprotivok zmyslovej skúsenosti) je predpokladom spoločnosti oslobodenej od represie zo strany individuálnych inštinktov a sociálnej moci. Lesť rozumu robí z ľudí čoraz mocnejšie bestie, ľudstvo má ničivé schopnosti urobiť zo sveta „tabulam rasam“ (Adorno, Horkheimer 2009, 214, 216). Vytýčený rozdiel medzi *physis* a *thesei* sa nedá zrušiť (aufheben), ale môže sa v reflexii rozplynúť (verflüssigen). „... spoločenské bytie vo svojej dejinnej určenosti pochopiť ako bytie zakotvené v prírode, alebo pochopiť prírodu práve vtedy, keď sa zdá byť prírodou najviac uzavretou do seba, ako historické bytie“ (Adorno 1970, 352-353). J. P. Arnason⁵ vyzdvihuje Adornovu snahu prekonať nivelizujúcu ontológiu práce založenú na ekonomizme. V rámci spoločenského pracovného procesu pôsobia bázové antropologické štruktúry ako imanentné organizačné princípy a horizonty prekračujúce tento proces: na jednej strane osvojenie prírody prostredníctvom anticipačnej tvorivej činnosti sprostredkovanej rečovou komunikáciou, na druhej strane nad rámec inštrumentálneho konania; ide o špecifické symbolické osvojenie prírody prostredníctvom sociokultúrneho životného sveta, ktoré sa nedá redukovať na napredovanie výrobných síl (Arnason 1976, 131, 146-147).

U Adorna nejde iba o sklamanie nad krachom revolučných nádejí, ale o zhrozenie z katastrofického vyvrcholenia civilizácie. Žiadne univerzálne dejiny nepostupujú od divožstva k humanite, skôr od pästného klinu k megabombe; dejiny končia totálnou hrozbou organizovaného ľudstva proti organizovanému ľudstvu, stelesňujú diskontinuitu (Adorno 1970, 314). Vzťahy dominancie totiž pretrvávajú po porážke fašizmu preto, že napredovanie výrobných síl predstavuje kontinuálny proces spoločenského regresu.⁶ Liberálny kapitalizmus regresívne smeruje k centrálne riadenej totálne organizovanej spoločnosti, *totálna dominancia* sa vzťahuje rovnako na stalinistický ZSSR, na fašistické Nemecko i na štátny kapitalizmus v USA.⁷ Neprekvapuje teda, že keď študenti v búrliv-

---

⁵ Pritom sa odvoláva na Marxovu *Nemeckú ideológiu* a tézu z *Ekonomicko-filozofických rukopisov*: „Dejiny samy sú skutočnou časťou dejín prírody, toho, ako sa príroda postupne stáva človekom. (...) Spoločenská skutočnosť prírody a ľudská prírodná veda alebo prírodná veda o človeku sú totožné výrazy“ (Marx, Engels 1977a, 86).

⁶ „Ale až bude po všem, v Evrope se vůbec nemusí rozšířit duch svobody. Evropské národy mohou být stejně xenofobní, kultuře nepřátelské a pseudokolektivistické, jako byl fašismus, proti němuž se musely bránit. Ani jeho porážka nutně nezastaví pohyb laviny (Adorno, Horkheimer 2009, 214).

⁷ Takmer prorocky znejú dnes slová o „lístkovom myslení“, ktoré je produktom industrializácie a reklamy, vzťahuje sa aj na medzinárodné vzťahy. Občan sa rozhodne pre lístok, napríklad fašistický.

vom roku 1968 obsadili Adornovu pracovňu, ten sa obrátil na políciu. Násilné aktivity študentského hnutia príkro odsúdil, argumentoval, že si mýlia regres s revolúciou. Koncept dominancie sa nevzťahuje len na vonkajšiu prírodu, ale aj na vnútornú prírodu a sociálny svet, keďže sociálna dominancia privilegovanej triedy nad pracujúcou triedou je predĺžením ľudskej dominancie nad vonkajšou prírodou. V šesťdesiatych rokoch filozof vnímal triumf technickej produktivity, ktorá umožnila uspokojenie materiálnych potrieb, čo bolo v počiatkoch priemyselnej revolúcie nepredstaviteľné. Lenže táto spoločnosť je svojou povahou statická: vládnuce výrobné vzťahy si udržali primát nad výrobnými silami, „ľudstvo sa stalo virtuálne svojou rezervnou armádou a bolo nakrmené“. Tento stav (štát blahobytu) je však zahraničnopoliticky značne labilný a predstavuje iba dočasnú rovnováhu. Marx sa podľa Adorna unáhliť a podľahol kúzlu svetového ducha, keď si optimisticky myslel, že výrobné sily majú zaručený primát čo do schopnosti vyhodit' do povetria výrobné vzťahy (Adorno 1990, 362-363).

Adornova idea nekonceptuálneho prístupu k prírode, tvrdí A. Honneth, predstavuje normatívny výklad podmienok slobody a sociálnej emancipácie. Spoločnosť je slobodná iba vtedy, keď jej príslušníci sú schopní nenásilne sa stretávať takým spôsobom, že už nepatria k prírode z hľadiska technickej kontroly, ale z hľadiska pripravenosti na komunikatívne prežitie. Honneth oprávnene poukazuje na jednostrannosti v Adornovej filozofii dejín, ktoré majú prevažne sociologický charakter. Utláčané individuum v *Dialektike osvietenstva* vystupuje ako pasívna obeť vo vzťahu k technikám dominancie. Adorno bol natoľko unesený konceptom dominancie prírody, že jeho analýza spôsobov integrácie v neskorom kapitalizme upadla do teoretického redukcionizmu, obmedzila sa na dva póly: na individuum a organizáciu. Podstatnú kategóriu sociálneho konania, dimenziu sociálneho nemožno vôbec rozlíšiť v rámci hypostazovaného systému ekonomickej reprodukcie a komplementárnej sféry individuálnej socializácie (Honneth 1991, 65, 95-96). Na druhej strane Adornov postoj je nadčasový, naša civilizácia sa tak či onak musí zrieknuť fетиša rastu.

Osvedčeným prostriedkom interpretácie sociálnych konfliktov je súčasná filozofická kategória uznania. Podobne ako v kvantovej mechanike častica pre nás existuje iba na základe merania, udalosť existuje v dejinách až od okamihu, keď nastala, avšak to, ktoré potenciálne fenomény sa stanú, alebo nestanú udalosťou, je do značnej miery emergentné. Namiesto kantovskej alebo hegelovskej teleológie nastupuje vo filozofii dejín normatívne vymedzenie *télos-u*, ktorý sa v dejinách nenachádza v nejakej skrytej podobe a nečaká na odhalenie prostredníctvom svetového ducha alebo revolučného subjektu. Podľa Honnetha sa morálny pokrok rodí z boja o uznanie. Ľudia si napríklad stanovujú cieľ sociálnej spravodlivosti a usilujú sa ho prostredníctvom boja o uznanie dosiahnuť; aktuálne ide o prekonanie extrémnej nerovnosti – o zrušenie globálnej chudoby. To nazýva Hrubec „emancipačným záujmom“, ktorý „nie je len náhodilou konštrukciou intelek-

---

Zvecnená mocenská štruktúra, umožnená pasivitou mäs, vystupuje vo vzťahu k nim samým ako železná skutočnosť (...) Zdanie sa koncentrovalo natoľko, že už aj pokus o jeho preniknutie objektívne nadobúda charakter halucinácie. (...) Dnes jednotlivci dostávajú svoje lístky priamo od vládnucich mocností ako spotrebiteľia svoj automobil od obchodných pobočiek automobiliek (Adorno, Horkheimer 2009, 200).

tuálov ani nutnou a nezadržateľne pôsobiacou silou, ale pôsobí a rozvíja sa na základe praktického konania ľudí v štruktúrovanej spoločnosti“ (Hrubec 2012, 199-200). Takže *postmetafyzická* filozofia dejín nemôže postulovať cieľ ako to, čo je, nanajvýš ako to, čo by malo byť. Kritik však môže označiť sociálnu patológiu alebo zneužitie až ex post na základe určitého hodnotového pozadia, na ktoré sa vzťahuje Adornov postulát. Marx v *Nemeckej ideológii* argumentuje, že dejiny tvoria ľudia; neexistuje nič také ako „dejiný“, iba historické individuá, ontologicky zakotvené prostredníctvom kategórie *praxe*. Úsilie o emancipáciu ako historicky dosiahnutý vzorec uznania podmieňujúci individuálnu sebarealizáciu je svojím spôsobom vždy revolučné. Ak nový spôsob tvorby bohatstva zruší nevyhnutnosť materiálnej výroby, lebo pracovná povinnosť bude nahradená dobrovoľnými kreatívnymi aktivitami, stane sa konečne obsahom praxe všestranný a harmónický rozvoj živých individuí (Marx).

Kumulácia prevratných zmien potvrdzuje hypotézu slávneho futurologa A. Tofflera o zhusťovaní historického času. Tak či onak prichádza čosi, čo transhumanisti označujú termínom „*nová singularita*“. Mohlo by sa zdať, že ľudstvo bude mať otvorenú cestu k dosahovaniu mét, ktoré sa dnes javia ako science-fiction. Naša éra je dobou tektonického zlomu, počnúc technológiou 3D tlačiarne až po skok ku kvantovému počítaču, ktorého software po jednom použití zmizne. Pre makroskopický kvantový systém sú charakteristické indeterministické skoky, holografický prenos informácie bez vynaloženia energie, čo umožňuje synchronizáciu na ľubovoľné vzdialenosti rýchlosťou prekračujúcou limitu svetla. Integrálna teória všetkého znamená zmenu paradigmy v prospech holistického myslenia, zavádzajúceho nové nevídané pojmy, napríklad *nonlokalita* a *nonlinearita*. „Realita“ je podivná a nonlokálna, existuje súčasne v niekoľkých potenciálnych stavoch, entita sa stane reálnou „vytiahnutím“ z poľa možností (meraní). Zrejme končí éra kauzálneho typu racionality ako určitého druhu istôt. Takými istotami boli v minulosti cyklické teórie kolobehu, geocentrizmus, prípadne laplaceovský determinizmus.⁸ Kozmické informačné pole, ktoré spája kvantá a galaxie vo fyzickom vesmíre a bunky a organizmy v biosfére, spája tiež mozgy a mysle ľudí v sociosfére. Toto *akášické* pole tvorí ľudskú informačnú banku, ktorú Carl G. Jung nazýval kolektívnym nevedomím a Teilhard de Chardin noosférou, tvrdí autor jednej zo správ Rímskeho klubu (Laszlo 2009). To je v súlade s kvantovou kozmológiou S. Hawkinga a s teóriou superstrún na báze kvantovej gravitácie. Z filozofického hľadiska ide o evolučný panpsychizmus: podľa A. N. Whiteheada všetky entity kozmu disponujú nejakým mentálnym stavom, v prvom pláne a prevažne nevedomým stavom; vedomý mentálny stav je vyšším stupňom komplexity.

II. Explanácia a vízia. Ide o to, že končí industriálna éra t. j. špecifický spôsob západnej modernity, ktorú K. Marx opísal ako „kapitalizmus“ a J. Patočka označil termínom

---

⁸ Formovanie neklasického typu racionality je otvorenou otázkou. Podľa J. Dubničku ontologickú bázu kvantovej teórie gravitácie bude tvoriť globálne dynamické pole, ktoré konštantne fluktuuje. Ontologická báza by mala byť kauzálne efektívna, čo vyžaduje, „aby podstaty vystupujúce v ontologickej báze boli navzájom kauzálne späté“ (Dubnička 2009, 665, 662).

nadcivilizácia. Pomaly sa už stalo banálnym konštatovanie, že exponenciálny ekonomický rast je trvale neudržateľný. Po zániku Rímskej ríše to trvalo asi pol tisícročia, súčasné sofistikované technológie by mohli zaniknúť asi v priebehu pol storočia (faktor zrýchľovania historického času je odhadom desať), prípadná svetová vojna môže úpadok urýchliť. Sieť vízií možných budúcností sa orientuje podľa dvoch pólov: na jednej strane návrat do barbarstva, na druhej strane nejaký druh komplexity, ktorý bude udržateľný. Viaceré veľké civilizácie minulosti zanikli práve na vrchole v dôsledku neudržateľnej komplexity. Súčasnú sociálnu boj sa už neodohrávajú ako triedny boj na ekonomickej úrovni, ale v širšom rozsahu; v týchto bojoch sa vymedzujú aktéri komodifikácie a dekomodifikácie. N. Fraserová zaviedla termín *boundary struggle* (boj na pomedzí), pod čím rozumie konfliktný proces vymedzovania sociálnych aktérov, ktorý sa aktuálne nedá redukovať na vlastníctvo výrobných prostriedkov. Ide o sociálnu, politickú a ekologickú ne-normativitu (Fraser 2014, 68-69). Komodifikácia môže fungovať len ako permanentná akumulácia (Marx), alternatívne modely ponúkajú východisko v podobe dekomodifikácie, ktorá sa už v súčasnosti stáva reformným trendom (pozri Sandel 2013; Akerlof, Shiller 2015). Transformácia teda musí byť v konečnom dôsledku revolučná, hoci môže začať nenápadne a pokojne, ale táto transformačná revolúcia alebo revolučná transformácia sa nemusí odhrať ako vojnový stav (pozri Dinuš, Hohoš, Hrubec 2014).

Blíži sa päťdesiate výročie jedinečného výskumu, ktorý vyšiel v roku 1967 pod názvom *Civilizácia na rúzcestí*. Bod obratu, keď sa výrobné sily spoločnosti formujú v iných oblastiach a v iných proporciách než v období industrializácie, autori pred polstoročím označili ako „uzlovú čiaru rastu“. Biologické a ekologické systémy sú homeostatické, teda samoorganizujúce, tým zabezpečujú „prežitie druhu“. I. Hrušovský poukázal na to, že život je schopný brániť vzrastu entropie, že negatívna entropia sa charakteristickým spôsobom prejavuje v oblastiach biosféry. Organizmy si udržiavajú aktivitu a životnosť preto, lebo svojmu okoliu ustavične odnímajú negentropiu a hromadia ju látkovou výmenou. Na zvyšovanie organizovanosti a diferencovanosti živá štruktúra asimiluje stále nové látky a energie. Upozornil tiež na to, že v zásadnom rozpore s druhým zákonom termodynamiky „sa živý organizmus udržuje v stave obrovskej nepravdepodobnosti“ (Hrušovský 1990, 106,109). Nicolas Georgescu-Roegen ukázal, že ekonomický proces je ireverzibilný a znamená permanentnú kumulatívnu zmenu prostredia: cenné zdroje (nízka entropia) sa premieňajú na bezcenný odpad (vysoká entropia). Dostupná alebo voľná energia sa dá premeniť na prácu, lenže nedostupná alebo viazaná energia sa takto transformovať nedá. Druhý zákon termodynamiky vysvetľuje nedostatok zdrojov, pretože ak by neplatil a premena energií by bola reverzibilná, teplo by sa mohlo donekonečna premieňať na prácu (Roegen 1971, 306-307).

Podobne ako živé organizmy sa správajú aj podniky a inštitúcie: variácie vonkajšieho prostredia, napríklad nové inovácie alebo regulácie, majú za následok zmeny vo vnútornej štruktúre za účelom prežitia organizácie. Systémy s **pozitívnou spätnou väzbou** spejú k výbuchu – príkladom je populačná explózia alebo dlhodobý ekonomický rast podporovaný globalizáciou. Pri **negatívnej spätnej väzbe** Roegen rozlišuje dva spôsoby. V prvom prípade systém *zvnútra* postupne konverguje k určitej rovnováhe bez deštruktív-

nych efektov. Pri druhom spôsobe *prekročenia medzi* (overshooting) proces rastu je limitovaný tlakom na ďalšie systémy, ktoré nie sú schopné generovať potrebné zdroje alebo dosiahli kritické štádium, čím obmedzujú napredovanie hlavného systému. Exponenciálny rast je pritom prevádzaný rapidným a náhlým kolapsom, resp. pádom. Postupný prechod na udržateľné parametre predpokladá negatívnu spätnú väzbu prvého typu. Negatívna spätná väzba prostredníctvom cyklických výkyvov predstavuje to, čo nazývame **zmenou**. Pozitívna spätná väzba znamená **kolaps**. Negatívna spätná väzba, ktorá dokáže udržiavať homeostázu, znamená vlastne postupnú revolučnú transformáciu alebo transformačnú revolúciu, ktorú môžeme označiť termínom „tichá transformácia“, ktorá je však svojím charakterom zmenou **skôr revolučnou** než radikálnou (Bonaiuti 2011, 172-173). Podľa francúzskeho filozofa a sinológa F. Julliena čínske myslenie umožňuje oveľa pružnejší spôsob pochopenia *tichých transformácií*. Revolúcia radikalizuje konanie vybičované do krajnosti, kým tiché transformácie vychylujú krok za krokom bez varovania, bez oznámenia až do bodu, keď sa všetko zvráti vo svoj protiklad bez toho, aby si to niekto všimol. Revolúcia vyostří situáciu do extrému, je rozhodnutá násilne skončiť s predchádzajúcim poriadkom, bojuje a zápasí v priestore síl, ktoré sa definovali ako rivali, pričom vždy končí reštauráciou. Tichá transformácia nepoužíva silu, nebojuje, ale ide svojou cestou, infiltruje, rozširuje a rozvetvuje sa, je prenikavá; ako tichá sa označuje preto, lebo nevyvoláva odpor, ale prostredníctvom progresívnej erózie všetkého, čo „ancient régime“ podporuje, dokáže viac než sila vzbúrených más (Jullien 2011, 68-69).

Čínsky reformný experiment má zásadný význam pre alternatívny vývoj pozemskej civilizácie. V Davose vzbudil všeobecnú pozornosť prejav čínskeho ministerského predsedu Li Kche-čchianga, ktorý namiesto pumpovania nových peňazí do ekonomiky hovoril o spomaľovaní rastu HDP („nový normál“). Podľa uznávaného ekonóma Milana Zeleného Čína v predstihu pochopila, k čomu sa ostatný svet ešte nedopracoval, lebo uplatňuje fetiš rastu. Zelený hovorí o nastupujúcej **deglobalizácii**, čo znamená regionalizáciu a relokalizáciu v ekonomike, vzdelávaní a v politike, vznik relatívne sebestačných makroregiónov. Ďalšia kríza by podľa Juglarovho cyklu mala nastať v rokoch 2018 – 2019. Lenže nezvládnuteľná kumulácia krízových fenoménov pôsobí ako urýchľovač, dochádza k nebezpečnej kombinácii prírodných a spoločenských udalostí spolu s nástupom pravicového agresívneho populizmu.

Práve na vrchole priemyselnej civilizácie, keď sa zdalo, že technokracia triumfuje, nastala kríza v podobe „kumulatívneho úpadku“ (Streeck 2014). Znamená to dve civilizačné alternatívy: buď katastrofu v prípade pozitívnej spätnej väzby, alebo homeostázu ako zvládnutie negatívnej spätnej väzby. Ak negatívna spätná väzba pôsobí prostredníctvom cyklických výkyvov, vždy je prítomná možnosť regresu. Presadenie jednej trajektórie ako „pokroku“ znamená potlačenie iných možných trajektórií, ktoré sa z potenciality nemohli premeniť na aktualitu. Systém extrémne vychýlený z rovnováhy emergentne bifurkuje do iného kvalitatívneho štádia, aby sa znovu nastolila rovnováha. Antropocentrizmus zavádza: v prípade koevolúcie ľudstva a biosféry táto nová ekvifinalita nastolená skokom totiž vôbec nemusí byť pre druh homo sapiens priaznivá. Jediný skutočný „pokrok“ spočíva v tom, že ľudská spoločnosť dokáže *udržiavať negentropiu prostrednic-*

tvom kultúry. Cieľovú víziu predstavuje „a sustainable degrowth society“ (Roegen), **spoločnosť udržateľného non-rastu**. Dnes antropológia pokročila natoľko, že možno spochybniť tézu o výmene (napríklad ako nadprodukt vedie k rozdeleniu spoločnosti na triedy) u kmeňov, ktoré žijú bez peňazí a trhu. Jednoducho sa nenaučili kalkulovať a usilovať o zisk, ide o *ekonomiky daru*.⁹ Tie sú usporiadané tak, aby nebolo možné nastoliť trvalé majetkové nerovnosti (Graeber 2012b, 47-48, 89-90). Potom je namieste uvažovať o alternatívnej etike, ktorá by sa nezakladala na egoizme, ale na všeobecnej zhode aktérov (akýsi Rawlsov „prekrývajúci konsenzus“).

V súčasnosti je nalievavou otázkou, ako dosiahnuť globálnu prosperitu bez progresívneho ekonomického rastu na planéte s limitovanými zdrojmi. To, samozrejme, neznamená nižšiu kvalitu života len preto, že paradigma rastu končí. Naopak non-rast môže priniesť vyššiu kvalitu života a vyššiu mieru pozitívnej slobody, to však nie je automaticky zaručené. Úlohou kritickej teórie je dokazovať, že existuje pluralita alternatív, že transformácia predstavuje sieť vízií novej budúcnosti, ktoré sa iba začínajú tvoriť. Žiaduca budúcnosť spočíva v rozmanitosti, pestrosti, spontánnosti, neformálnosti, v samoorganizácii a samospráve, v unikátnosti individuality a kreativity, v neopakovateľnosti a neštandardnosti, v minimalizácii a estetizácii atď. Bude jednoducho pravým opakom dominancie, hierarchizácie, totalizácie, maximalizácie a štandardizácie na spôsob stroja, čím sa vyznačovala industriálna éra. Na druhej strane súčasné technické výdobytky umožňujú extrémny rozsah sociálnej kontroly, globálny fašizmus v podobe vlády plutokracie oligarchie, aký ľudstvo dosiaľ nepoznalo, späť s obnovou feudálnych, a dokonca otrokárskeho vzťahov dominancie.

Literatúra

- ADORNO, T. W. (1970): *Negative Dialektik*. Gesammelte Schriften 6. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- ADORNO, T. W. (1990): *Spätkapitalismus oder Industriegesellschaft?* Gesammelte Schriften 8, Soziologische Schriften 1. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- ADORNO, T. W. (2009): *Minima Moralia*. Praha: Academia.
- ADORNO, T. W., HORKHEIMER, M. (2009): *Dialektika osvícenství*. Praha: Oikoymenh.
- AKERLOF, G. A., SHILLER R. J. (2015): *Phishing for Phools. The Economics of Manipulation and Deception*. Princeton and Oxford: Princeton U.P.
- ARENDTOVÁ, H. (2011): *O revoluci*. Praha: Oikoymenh.
- ARNASON, J. P. (1976): *Zwischen Natur und Gesellschaft*. Frankfurt-Köln: Europäische Verlaganstalt.
- ARNASON, J. P. (2010a): *Historicko-sociologické eseje*. Praha: SLON.
- ARNASON, J. P. (2010b): *Nadcivilizace a její různé podoby*. In: Arnason, J. P., Benyovszky, L., Skovajsa, M.: *Dějinnost, nadcivilizace a modernita*. Praha: Togga.

---

⁹ Ekonomika daru by sa dala v súčasnosti vhodne uplatniť, keďže istiny väčšiny štátnych dlhov sú nesplateľné. „Obří dluhová mašinerie, která posledních pět století degraduje stále větší část světové populace na morální úroveň drancujících dobyvatelů, zřejmě narazí na své společenské a ekologické meze. Notorická tendence kapitalismu přivolávat svou vlastní destrukci se v posledních padesáti letech změnila v hrozbu, že zbytek světa se seveze s ním. Není proč věřit, že tyto tendence někdy zmizí. Opravdovým problémem je to, jak je postupně zpomalit a udělat krok směrem ke společnosti, kde lidé mohou více žít, protože méně pracují“ (Graeber 2012a, 306).

- BADIOU, A. (2010): *Svatý Pavel*. Praha: Svoboda Servis.
- BENJAMIN, W. (1988): *Gesammelte Schriften*, vol.6. Frankfurt a. M.: Suhrkamp.
- BENJAMIN, W. (2002): *The Arcades Project*. Cambridge, Mass.: The Belknap Press of Harvard U.P.
- BENJAMIN, W. (2011): *Teoretické pasáže. Výbor z díla II*. Praha: Oikoymenh.
- BONAIUTI, M. (2011): Conclusion. In: Georgescu-Roegen, N.: *From Bioeconomics to Degrowth*. London and New York: Routledge.
- DINUŠ, P., HOHOŠ, L., HRUBEC, M. (2014): *Revoluce nebo transformace?* Bratislava – Praha: Veda-Filosofia.
- DUBNIČKA, J. (2009): Filozofické a metodologické problémy budovania teórie kvantovej gravitácie. *Filozofia*, 64 (7), 658 – 668.
- FRASER, N. (2014): Behind Marx's Hidden Abode. *New Left Review*. March-April.
- GRAEBER, D. (2012a): *Dluh: prvních 5000 let*. Brno: BizBooks.
- GRAEBER, D. (2012b): *Fragmenty anarchistické antropologie*. Praha: Karolinum.
- HAUSER, M. (2005): *Adorno: moderna a negativita*. Praha: Filosofia.
- HEINLEIN, R. (1995): *Dost času na lásku*. Praha: Classic.
- HONNETH, A. (1991): *The Critique of Power*. London – Cambridge, Mass.: The MIT Press.
- HRUŠOVSKÝ, I. (1990): *Dialektika bytia*. Bratislava: Pravda.
- HRUBEC, M. a kol. (2012): *Etika sociálních konfliktů*. Praha: Filosofia.
- CHVÁTÍK, I. (2010): *Zodpovědnost ořesených*. In: Arnason, J. P., Benyovszky, L., Skovajsa, M.: *Dějinnost, nadcivilizace a modernita*. Praha: Togga.
- JULLIEN, F. (2011): *The Silent Transformations*. London: Seagal Books.
- LASZLO, E. (2009): *Věda a akášícké pole*. Praha: Pragma.
- LORENZ, K. (1990): *8 smrtelných hříchů civilizace*. Praha: Panorama.
- MARX, K., ENGELS, F. (1977a): *Vybrané spisy v piatich zväzkoch. Zv.1*. Bratislava: Pravda.
- MARX, K., ENGELS, F. (1977b): *Vybrané spisy v piatich zväzkoch. Zv. 2*. Bratislava: Pravda.
- MORRIS, I. (2011): *Why The West Rules Just Now. The patterns of history and what they reveal about the future*. London: Profile Books.
- ORWELL, G. (1991): *Hold Katalánsku*. Praha: Odeon.
- PATOČKA, J. (1996): *Péče o duši I*. Praha: Oikoymenh.
- PATOČKA, J. (2002): *Péče o duši III*. Praha: Oikoymenh.
- ROEGEN, N.G. (1971): *The Entropy Law and the Economic Process*. Cambridge, Mass.: Harvard.
- ROTHKOPF, D. (2008): *Supertřída*. Praha: Beta-Dobrovský.
- SANDEL, M. J. (2013): *Co si za peníze nekoupíte. Společnost vstupuje do nové éry, všechno je na prodej*. Brno: BizBooks.
- STREECK, W. (2014): *Jak skončí kapitalismus?* Dostupné na: http://www.sok.bz/index.php?option=com_content&task=view&id=694&Itemid=28 (navštívené 12. 4. 2015).

Ladislav Hohoš
 Bratislava
 Slovenská republika
 e-mail: ladislav.hohos@gmail.com